

Hrvatske utvrde u europskoj povijesti umjetnosti

Žmegač, Andrej

Source / Izvornik: **Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, 2004, 91 - 93**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:254:079379>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-27**

Repository / Repozitorij:

[PODEST - Institute of Art History Repository](#)

Hrvatske utvrde u europskoj povijesti umjetnosti

Kako su utvrde općenito kasno postale predmetom povijesti umjetnosti, odnosno povijesti arhitekture, tako je to bio slučaj i s hrvatskim utverdama. Nakon Kukuljevića, Lopašića i Laszowskoga, koji su o našim vlastelinskim gradovima pisali ponajviše sa stajališta povijesnih zbivanja i nizanja njihovih gospodara, tek su Gjurju Szaba zanimali prvenstveno njihovi oblici, dakle kompozicija, pojedinosti, građevni razvoj, kao i građevne posebnosti. Szabo je zaslužan i za prvo važnije pojavljivanje naših gradova u stranoj literaturi. On je, naime, 1938. godine u njemačkom burgološkom časopisu *Der Burgwart* objavio napis *Drei Burgen um Agram*, u kojem je pobliže prikazao neke od naših gradova koje je smatrao najreprezentativnijima i koje je, osim toga, posebno dobro poznao: Medvedgrad, Samobor i Veliki Tabor. U tekstu je spomenuo i neke druge naše gradove, a nije propustio priliku ukratko opisati i gradove u drugim dijelovima tadašnje Jugoslavije — Sloveniji, Bosni i Srbiji. Njegov tekst u cjelini ima karakter i pretenzije jednostavne informacije.¹

Szabu kao germanistu nije bilo teško komunicirati sa sredinama njemačkog jezičnog područja pa su njegovim posredovanjem brojni naši gradovi ušli i u veliko burgološko djelo Bode Ebhardta *Der Wehrbau Europas im Mittelalter*. Prvi svezak je izašao 1939. godine, a drugi svezak, posvećen gradovima jugoistočne Europe, objavljen je 1958. godine, premda je koncipiran i napisan vjerojatno još prije rata. U njemu se navode naši gradovi s kraćim ili duljim komentarom te brojnim tlocrtima i crtežima. Ograničen doseg interpretacije i mjestimične pogreške očito proizlaze iz toga što autor građu nije izravno poznao, već je podatke crpio isključivo iz Szabova djela o srednjovjekovnim gradovima iz 1920. godine.² Jednako kao i Szabo, dakle *Gradovi Hrvatske i Slavonije*, naslovljuje svoje poglavlje i Ebhardt. Autor je naše burgove razvrstao tlocrtno u nekoliko skupina te im dodao burgove povezane s gradovima, utvrđene crkve i burgove proširene u dvorce. Tendencija teksta je, očito u skladu s vremenom njegova nastanka, da na više mjesta prepoznaje njemački utjecaj, odnosno njemačke obrasce u oblicima naših burgova.³

Možemo spomenuti da naš najvažniji spomenik, Dioklecijanova palača, ima višestoljetnu, znatnu i primjerenu prisutnost u stranoj literaturi. Nju je crtao još Palladio, potom i niz

autora poslije njega, a tijekom nekoliko stoljeća, kao što znamo, o njoj je objavljeno i više monografskih djela. Ovdje je samo usputno spominjemo, jer u europskoj znanosti s pravom nije shvaćena samo kao fortifikacija, već prvenstveno kao reprezentativna građevina. Prepoznata je kao impresivan spoj vile i castruma, a rado se citira zbog iznimnog stupnja očuvanosti. Prisutnost Dioklecijanove palače u stranoj literaturi nadilazi sve standarde koje možemo zamisliti u vezi s hrvatskim prostorom.

Nakon Szaba, odnosno nakon međuratnog razdoblja, uslijedila je znatna stanka, da bi tek djelovanjem Ane Deanović nastali za našu temu najvažniji radovi, a hrvatski spomenici bili na pravi način uvedeni u međunarodne znanstvene tokove. Poznato je da se autorica bavila vrlo širokim spektrom problema (arhitekturom, skulpturom, zidnim slikama, minijaturom, perivojima, zaštitom spomenika, inventarizacijom, pitanjima terminologije itd.), posvuda dajući vrijedne znanstvene doprinose, no moglo bi se reći da je među svim tim temama najvrednije rezultate postigla u istraživanju utvrda. Jedan od njenih prvih tekstova bio je tekst objavljen u talijanskom časopisu *Castellum* 1968. godine, u kojem je prikazala djelovanje dvojice Sanmichelija (Michelea i Giangirolama) u Dalmaciji, obrađivši ponajprije zadarske utvrde i Utrvdu sv. Nikole pred Šibenikom.⁴ Kasnije se djelovanju mletačkih graditelja u Dalmaciji vraćala u još dva navrata, 1988.⁵ i 1991. godine⁶ (taj je tekst objavljen posthumno). Valja odmah reći da su njezine analize zasigurno ono najbolje što je o tim spomenicima dosad napisano, i u nas i s druge strane Jadrana. Uz Sanmichelije, druga velika tema kojom se javila u talijanskoj literaturi jest Michelozzov rad na dubrovačkim zidinama.⁷ Taj tekst iz 1980. godine bio je podjednako temeljit i originalan poput radova o Sanmichelijima. Spomenute su tekstove potom talijanski autori neizostavno citirali, a nerijetko i pohvalno komentirali, ističući njihove vrijednosti, što se u znanstvenoj literaturi ne susreće odviše često.⁸ U interpretaciji Minčete Ana Deanović iznijela je, međutim, i tezu o prvoj pojavi kazamata uopće u tom Michelozzovu impresivnom i naprednom ostvarenju. Taj prijedlog je na jednom od talijanskih skupova na kojima je sudjelovala naišao na skepsu nekih kolega pa je trebalo imati nemalo odlučnosti da se na tezi ustraje, kao što je to ona u svojim daljnjim radovima i učinila. Slično je bilo i sa sum-

njom nekih istraživača je li doista Giangirolamo Sanmichele (a ne Michele) autor Sv. Nikole pred Šibenikom. Svakako su ti slučajevi, dakle iznošenja provokativnih, ili barem nedominirajućih teza, dobar primjer interpretacije naših spomenika i njihova uvođenja u središte znanstvenog interesa i diskusija.

Dakako, nije bilo teško objaviti djela velikih talijanskih graditelja u talijanskim publikacijama koje su za njih, naravno, imale interesa, prije svega za područje što je nekoć pripadalo Mletačkoj Republici.

Uz ove uzorne znanstvene obrade, Ana Deanović objavila je u inozemstvu i više sažetih stručnih napisa, u kojima također prikazuje naše spomenike, ponekad i u nas slabo poznate (primjerice, njezini radovi o utvrđenim ladanjskim građevinama⁹ te o utvrđenim gradskim vratima iz 14. stoljeća na našoj obali¹⁰). Zanimljivo je i iznenađujuće da niti jedan od tih tekstova nije bio objavljen u nas, dakle na hrvatskom jeziku. Iznimka je donekle djelovanje Michelozza u Dubrovniku, kojemu je posvetila jedan rad, ali opet užoj temi njegove dogradnje Minčete.¹¹ Zato ovdje podsjećamo na netom objavljenu knjigu njezinih tekstova o utvrđama i perivojima u izdanju Instituta za povijest umjetnosti u kojoj je na hrvatskom tiskana većina tekstova izvorno objavljenih na talijanskom ili francuskom jeziku.¹²

Mogli smo zamijetiti kako su se spomenute teme uvijek odnosile na naše obalno područje. Ana Deanović nije se pojednako analitički pozabavila i utvrđama sjeverne Hrvatske, što je osobita šteta. No zato ovdje, moglo bi se reći, ostaje više slobodnih mogućnosti, pa i obveze u povezivanju naših važnih kontinentalnih fortifikacija sa stranim obrascima ili odgovarajućim primjerima.¹³ O njima se do sada u inozemstvu kudikamo manje pisalo nego, primjerice, o mletačkima u Dalmaciji. Po logici tadašnje političke pripadnosti, spomenici iz doba turskih ratova morali bi zanimati ponajprije austrijske istraživače, premda, istini za volju, položaj Hrvatske unutar Habsburškoga Carstva nije bio jednak položaju Dalmacije u Mletačkoj Republici. Čini nam se da su karlovačka *zvizdza*, a donekle i brodska tvrđava, spomenici što su svojim oblikovnim rješenjima dostatno zanimljivi da dobiju svoje mjesto u europskim pregledima te vrsti graditeljstva.

Kad je riječ o talijanskim autorima i njihovu pisanju o mletačkim utvrđama u nas, spomenut ćemo da pridaju veliku važnost zadarskim utvrđama i Zadru kao najvažnijoj točki mletačke prisutnosti na istočnoj strani Jadrana, što je, dakako, i točno. Za Utvrdu pak sv. Nikole pred Šibenikom izrečene su također vrlo visoke ocjene,¹⁴ a dodajmo da je na jednak način navodi i Vasari, pišući o Micheleu i Giangirolamu Sanmicheliju.¹⁵ No, uz ova se dva spomenika, dakle Zadar i Šibenik, može navesti i neobičan pristup nekih talijanskih istraživača koji kao referencu za pojavu tzv. *tenalje*¹⁶ navode zadarsku *novu utvrdu* istočno od Kopnenih vrata iz 1566. godine,¹⁷ a ne uzimaju u obzir da se *tenalja* u istom mletačkom graditeljstvu javila više od dvadeset godina ranije, i to

na šibenskom Sv. Nikoli. To je vrlo ležerno, da ne kažemo nešto ozbiljnije, jer dakako da su odavno objavljeni radovi (i Ane Deanović, ali i talijanskih autora) u kojima se jasno izlažu, kronološki određuju i vrednuju obilježja šibenske utvrde.

Drugo što bismo — ali mnogo više — zamjerali Talijanima, jest njihovo iznenađujuće tretiranje Dubrovnika i Dubrovačke Republike. Naime, u nekim talijanskim radovima o mletačkim utvrđama pojavljuju se među njima bez ikakvih ograda i dubrovačke i stonske utvrde. Poznato je da je Dubrovnik priznavao mletačko vrhovništvo 150 godina, do 1358. godine, da bi potom prihvatio ugarsko vrhovništvo, no *de facto* se ponašao i uređivao svoje poslove kao samostalna država. Stoga nema nikakva razloga dubrovačke utvrde, a osobito njihov najvažniji i najimpresivniji sloj, onaj iz 15. stoljeća, dovoditi u vezu s Venecijom. A to se upravo čini u inače vrlo vrijednoj Marchesijevoj knjizi *Fortezze veneziane* iz 1984. godine, koja se odnosi upravo na kasnije, novovjeko razdoblje. Na karti mletačkih utvrda koja registrira utvrđene gradove od Bergama na zapadu do Famaguste na Cipru, uz legendu što ih opisuje kao glavne i najznatnije mletačke utvrde u razdoblju između 1508. i kraja Mletačke Republike 1797. godine, ubilježeni su i Dubrovnik i Ston. Vrlo slična karta, s odgovarajućom legendom i ponovno s utvrđama Dubrovačke Republike pojavljuje se 1993. godine i u velikom katalogu povodom 400-te godišnjice nastanka Palmarnove.¹⁸ Napokon, posve je nova knjiga Giuseppa Maria Pila (2000.) o mletačkoj umjetnosti u Dalmaciji, s podnaslovom *La gloria di Venezia nelle testimonianze artistiche della Dalmazia*.¹⁹ U njoj se pojavljuju i spomenici koji već kronološki nemaju nikakve veze s Venecijom, poput Dioklecijanove palače, te se ponovno uključuje novovjeki Dubrovnik u okvir kojemu ni politički ni umjetnički nije pripadao. Doista se postavlja pitanje čemu takve knjige danas služe, nakon što smo već arhivirali neka talijanska tendenciozna djela iz razdoblja između dva rata.

Što možemo reći na kraju? Čini se kako upravo ovo talijansko podrazumijevanje da Dubrovnik valja uključiti u svaki mogući pregled još jednom potvrđuje iznimnu vrijednost njegove umjetničke baštine, a napose njegovih utvrda. Drugi naši fortifikacijski spomenici nisu toliko važni niti tako dobro očuvani, no opet predstavljaju razmjerno znatan dio naše ukupne baštine. Kad je riječ o njihovoj prisutnosti u stranim publikacijama, valja reći da prostora, tj. zanimanja za njihovo objavljivanje, svakako ima, premda se valja trajno suočavati s činjenicom da su spomenuti nespornosti možda sudbina jednog nevelikog naroda kakav je hrvatski, zajedno s njegovom spomeničkom baštinom. No, dosadašnjim uvidom u ono što se o našim utvrđama pisalo u stranim publikacijama, stekli smo dojam da će pravom tumačenju tih spomenika ponajviše koristiti naši pravi znanstveni i analitički tekstovi o njima.

Bilješke

- 1
Gj. Szabo, Drei Burgen um Agram, u: *Der Burgwart*, 39/1938., str. 69-73.
- 2
Gj. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1920.
- 3
B. Ehardt, Der Wehrbau Europas im Mittelalter, II/II, u: *Stollhamm*, 1958., str. 567-584.
- 4
A. Deanović, Il contributo dei Sanmicheli alla fortificazione della Dalmazia, u: *Castellum*, 7/1968., str. 37-56.
- 5
A. Deanović, Architetti veneti del Cinquecento impegnati nella fortificazione della costa dalmata, u: *L'architettura militare veneta del Cinquecento*, Milano 1988., str. 125-134.
- 6
A. Deanović, Dalmazia fortificata: un concetto di Michele e Gian Girolamo Sanmicheli, u: *Castelli e città fortificate. Storia recupero valorizzazione*, Udine-Trst, 1991., str. 27-36.
- 7
A. Deanović, Contributo di Michelozzo Michelozzi alla fortificazione di Ragusa (Dubrovnik), u: *Studi castellani in onore di Piero Gazzola*, II, str. 275-290.; među radovima o Michelozzovu djelovanju u Dubrovniku valja nam još spomenuti tekstove **H. McNeal Caplow**, Michelozzo at Ragusa: New Documents and Revaluations, u: *Journal of the Society of Architectural Historians*, XXXI, 1972./2; zbornik *Michelozzo. Scultore e architetto (1396-1472)*, Firenze s. a. (skup 1996. godine), u kojemu je najvredniji rad **A. Farrae**, Michelozzo e l'architettura militare; i na kraju napis **A. Biro**, Italienische Architekten und Ingenieure in der Republik Ragusa (heute Dubrovnik) als moderne Kriegsbaumeister, u: *Architetti e ingegneri militari italiani all'estero dal XV al XVIII secolo*, II, Rim, 1999.
- 8
L. Puppi, Michele Sanmicheli. Architetto di Verona, Padova, 1971., str. 75; **P. Marchesi**, Fortezze veneziane 1508-1797, Milano, 1984., str. 60.
- 9
A. Deanović, Les types des fortifications isolées dans la campagne de la côte adriatique (Yougoslavie), u: *Bulletin IBI*, 35/1980., str. 207-217.
- 10
A. Deanović, Les portes du XIVème siècle des villes maritimes de Dalmatie et d'Istrie, u: *Bulletin IBI*, 44/1986., str. 9-14.
- 11
A. Deanović — I. Tenšek, Predziđe dubrovačke Minčete u zamisli Michelozza, u: *Fiskovićev zbornik*, I/1980., str. 302-312.
- 12
A. Deanović, Utvrde i perivoji, Zagreb, 2001.
- 13
Pisac ovih redaka objavio je u inozemstvu tekstove o Velikom Taboru, sisačkom kaštelu te karlovačkoj *zvizjezi*.
- 14
P. Marchesi, nav. dj., str. 145.
- 15
G. Vasari, Le vite dei più celebri pittori, scultori e architetti, Firenze, 1925., str. 853.

- 16
Tal. *tenaglia* (klijesta), struktura koju tvore dva polubastiona.
- 17
A. Manno, Le mura di Venezia e la fortezza di San Nicolò al Lido, u: *L'architettura militare veneta del Cinquecento*, Milano, 1988., str. 198-199; *Palmanova. Fortezza d'Europa 1593-1993*, Venecija, 1993., str. 509-510.
- 18
Nav. dj., str. 500.
- 19
G. M. Pilo, »Per trecentosettantasette anni«. La gloria di Venezia nelle testimonianze artistiche della Dalmazia, Venecija, 2000.

Summary

Andrej Žmegač

Croatian Fortifications in European Art History

Fortification architecture has generally only recently become a subject of art history, i. e. of history of architecture; therefore it is also the case with our heritage, and consequently with its treatment in foreign publications.

The castles constitute a partial exception; between the wars appeared a note on our castles by Szabo, published in 1938 in a respected German journal. Szabo's book on medieval cities initiated and influenced the account of our fortifications in a capital work, published in Germany (B. Ehardt, 1958).

But, this writings were only informational, and only since the late 1960s, owing to the work of Ana Deanović, our fortifications on the seaside entered the foreign literature; this time they were thematically interpreted, i. e. they were compared with foreign (Italian) examples. It is understandable that she published papers on Dalmatian fortifications in Italian publications, which were necessarily interested in Venetian architecture on the opposite coast of the Adriatic. In this way, fortifications in Zadar and Šibenik got very much valued and highly noticed interpretations — and, logically, they were interpreted in Venetian political-military-architectural context. Additionally, she adequately interpreted Michelozzo's work in Dubrovnik, using some Central-Italian and Roman references. We may only be sorry that she did not treat the fortifications of the Croatian North, and there is undoubtedly more to be done if we want them to have their place in foreign publications and science.

Possibilities for introducing our fortifications into foreign publications are definitely present. However, there remains the question of success of these efforts. Therefore, it is purposeful to write about particular issues in a specifically thoughtful manner, in order to communicate the significance of our fortifications more successfully. But, it is interesting to mention that in works by foreign authors, certain inertia and inadequate interpretation of Croatian fortifications is evident, despite already published analyses that gave them their appropriate place. Aforementioned fortifications in Šibenik and Dubrovnik are a good example of this.